

FITONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK VA PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING ETNOGRAFIK TADQIQI

(o'zbek va ingliz tillar misolida)

Ergasheva Nargiza Shavkatbek qizi Adijon davlat chet tillari instituti tadqiqotchisi
nargizaxoliqjonova@gmail.com +998912892359

Annotatsiya. Mazkur maqola turli tillardagi frazeologik birliklarni qiyosiy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijasida ikkala tilning tuzilishiga xos xususiyatlar aniqlanib, ularning lingvokultural va etnografik xususiyatlari yoritiladi. Shu orqali ushbu tillar sohiblari bo'lgan insonlarning xarakteri, madaniyati, adabiyoti, tarixi hamda urf-odatlar haqida bilimlar kengaytiriladi. Mazkur tadqiqot tilshunoslik, etnografiya va madaniyatshunoslik sohalari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, turli tillar o'rtasidagi lingvistik va madaniy muloqotni yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ibora, o'simlik nomi, madaniyat, etnografik belgi, fitonim

ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ФИТОНИМИЧЕСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ

(на примере узбекского и английского языков)

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному исследованию фразеологических единиц в различных языках. В результате исследования выявлены структурные особенности обоих языков, а также освещены их лингвокультурные и этнографические аспекты. Это, в свою очередь, расширяет знания о характере, культуре, литературе, истории и традициях носителей этих языков. Настоящее исследование имеет практическую ценность для таких областей, как лингвистика, этнография и культурология, и способствует углублению лингвистического и культурного диалога между различными языками.

Ключевые слова: фразеология, названия растений, культура, этнографический признак, фитонимы.

AN ETHNOGRAPHIC STUDY OF PHRASEOLOGICAL AND PAREMIOLOGICAL UNITS WITH PHYTONYM COMPONENTS

(on the Example of Uzbek and English)

Abstract. This article is dedicated to the comparative study of phraseological units in different languages. The study identifies structural features of both languages and highlights their

linguocultural and ethnographic aspects. It provides insights into the character, culture, literature, history, and traditions of the speakers of these languages. The study holds practical significance for linguistics, ethnography, and cultural studies and contributes to a deeper linguistic and cultural dialogue between different languages.

Keywords: phraseology, plant names, culture, ethnographic feature, phytonym

Kirish. Frazeologik birliklar va paremiyalar o'ziga xos madaniy konnotatsiyaga ega til belgilari hisoblanadi. Ular xalqning madaniyati va mentaliteti haqida muhim ma'lumotlar manbai bo'lib xizmat qiladi. Frazeologizmlar va paremiyalarning mazmun va ifoda rejasi muayyan lingvokultural jamoaning milliy va lingvistik dunyoqarashini bir vaqtda ifodalaydi. Frazeologik birliklarning mazmuni asosan til sohiblarining fon bilimlari, shaxsiy tajribasi, xalqning madaniy-tarixiy an'analari va har bir alohida shaxsning til xususiyatlari bilan bog'liq.¹ O'simliklar, ularning mevalari va qismlari esa, tabiatda va inson hayotida alohida o'rin egallaydi. Ular qadimdan har qanday xalq hayotida mavjud bo'lgan va vaqt o'tishi bilan insonlar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Bundan tashqari, o'simliklar tibbiyotda keng qo'llanilib, ulardan olinadigan mahsulotlar turli sohalarda foydalaniladi. Shuning uchun frazeologizmlar va paremiyalarda ko'plab fitonimlarning mavjudligi o'simliklarning insoniyat tarixining barcha bosqichlarida iqtisodiy faoliyat, tashqi ko'rinish yoki xulq-atvor andozasi sifatida e'tiborda bo'lib kelgani bilan izohlanadi.² O'simliklar inson hayotining ajralmas qismi bo'lgani uchun vaqt o'tishi bilan ular ko'p qirrali madaniy konnotatsiyalarning saqlovchisiga aylangan va muayyan xalq yoki etnosning milliy-madaniy tafakkur xususiyatlarini aks ettirgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. V.A. Maslova frazeologiya va uning madaniy va tarixiy kontekstlarini o'rganishdagi asosiy olimlardan biri. Uning asarlarida frazeologik birliklarning madaniy va etnografik jihatlarini ta'riflanadi. Maslova frazeologiyani tildan tashqarida ham, madaniyat va tarix kontekstida ham o'rganishni muhim deb hisoblaydi, A.V. Kunin *"English Phraseology. Theoretical Course Science"* asari etnolingvistika va frazeologiyani madaniy jihatlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Uning tadqiqotlari frazeologiya va paremiologiyani milliy va madaniy o'ziga xosliklari haqida keng ma'lumot beradi. M.V. Nikitin *"The Role of Phraseology in Language and Culture"* asari etnolingvistik tadqiqotlar, asosan frazeologiya va paremiologiyani o'zaro aloqalarini va ularning madaniy kontekstini tadqiq qilishda katta hissa qo'shgan. Xususan, O'zbek tilshunosligida esa A.Nurmonov, N.Mahmudov, M.Hakimov, D.Xudayberganova va D.Lutfullaeva kabi olimlar til va ruhiyatning o'zaro bog'liqligini tadqiq etishda muhim hissa qo'shganlar. Ularning tadqiqotlari fitonim komponentli frazeologik va paremiologik birliklarning etnografik tadqiqoti sohasida muhim yangiliklarni kiritgan.

¹ Гильмутдинова А.Р. Самаркина Н.О. Фразеологическая картина мира (на материале ФЕ с компонентом, относящимся к ФСП «Музыка», в английском и турецком языках). Международный научно-исследовательский журнал. Ч. 4. Филологические науки, 2016, №4 (46)

² Mirzayeva Aysu Baku State University, Z. Khalilov, 23, Baku, Azerbaijan. "Phytonymic Phraseology and Linguocultural Features of Paremiological Units" South Asian journal of social sciences and humanities. VOL 2, ISSUE 4, p83

Maqolada qo'llanilgan tadqiqotlar metodlari: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida fitonim komponentli frazeologik va paremiologik birliklarning etnografik jihatdan tahlil qilishda bir nechta tadqiqot metodlari qo'llanildi: leksik-semantik tahlil (ushbu usul yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi fitonimik iboralar chuqur tahlil qilindi). Etimologik tahlil orqali har bir frazeologik birlik va paremiya bilan bog'liq mifologik, folklorik, diniy va madaniy ma'lumotlar aniqlandi. Masalan, o'zbek tilidagi "achchiq qalampirday bo'lmoq" yoki ingliz tilidagi "as cool as a cucumber" kabi iboralar madaniy muloqot va milliy mentalitet bilan bog'liq jihatlar tahlil qilindi. Qiyosiy tahlili orqali esa o'zbek va ingliz tillaridagi fitonim komponentli frazeologik va paremiologik birliklar qiyosiy tahlil qilindi, har ikki tildagi birliklarning semantik mazmuni va ularning etnografik belgilariga asoslangan umumiy va farqli jihatlari aniqlandi.

Tahlil va natijalar. O'zbek va ingliz tillarida fitonim komponenti ishlatilgan frazeologizm hamda maqollarga misollar ko'rib chiqamiz: *-otang kim –oshqovoq, onang kim –nosqovoq-* o'zini kimligini unutib, katta ketayotgan insonga nisatan ishlatiladi, bu ibora etnografik va lingvistik jihatdan juda boy va o'ziga xos ifodadir. Uning tahlilini quyidagi aspektlarda ko'rib chiqamiz:

1. Semantik tahlil-bu ibora o'zbek madaniyatida salbiy baho berish yoki shaxsning qadr-qimmatini haqida kamsituvchi fikr bildirish uchun ishlatiladi. Unda ikki fitonim (*oshqovoq* va *nosqovoq*) ishlatilgan.

Oshqovoq: O'zbek xalqida oshqovoq asosan oddiylik, keraksizlik, yoki ma'naviy bo'shliq ramzi sifatida ishlatiladi. Oshqovoqning hajmi katta bo'lsa-da, ichki mazmuni va og'irligi kamligi uni "yengil" va "ahamyatsiz" narsa sifatida tasvirlashga asos bo'lgan.

Nosqovoq: Bu oshqovoqqa o'xshash, lekin unchalik keng tarqalgan emas va yana bir ahamiyatsiz yoki unutilgan narsaning sinonimi sifatida ishlatiladi.

2. Etnografik ma'no:

Oilaviy munosabatlar va qadr-qimmat: Bu ibora orqali shaxsning oilaviy muhitidan kelib chiqqan kamsituvchi baho beriladi. O'zbek madaniyatida oilaning obro'si va kelib chiqishi shaxsiy qadrni belgilovchi omillardan biri bo'lgan. Agar ota-ona ahamiyatsiz yoki befarosat deb ko'rilsa, ularning farzandiga ham shu sifatlar yuklanadi.

Ijtimoiy stereotiplar: Xalq og'zaki ijodida "oshqovoq" va "nosqovoq"ning ishlatilishi madaniy stereotiplarning aksidir. Ular odamlarning ichki qobiliyatlaridan ko'ra tashqi ko'rinish yoki kelib chiqishga urg'u beradigan stereotiplar asosida shakllangan

3. Ingliz tilidagi ekvivalenti va qiyosiy tahlil. Ingliz tilida bu kabi salbiy baho bildiruvchi iboraga yaqin misollar: *"As useless as a chocolate teapot"* (keraksiz va befoyda narsani tasvirlash uchun). *"Born with a silver spoon in their mouth"* (oilaviy kelib chiqish ta'siri haqida, lekin ko'pincha ijobiy kontekstda ishlatiladi). Ingliz tilida bu darajadagi keskin va kamsituvchi ifodalar kamroq uchraydi, chunki madaniyatda shaxsni muayyan oilaga bog'liq holda baholash kamroq tarqalgan. Bu madaniyatlar o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. O'zbek madaniyatida oshqovoq arzon va kundalik mahsulot bo'lib, qadimdan asosiy oziq-ovqat manbalaridan biri hisoblangan. Shu bilan birga, uning katta hajmi va ichki bo'shlig'i "ahamyatsizlik" yoki "ma'naviy yengillik" obrazini yaratgan.

"Come out smelling of roses" iborasini oladigan bo'lsak bu ibora ingliz tilida keng tarqalgan va ko'pincha ijobiy konnotatsiyaga ega frazeologizmdir. Uning tahlilini quyidagi jihatlardan ko'rib chiqamiz:

1. Semantik tahlil-bu ibora shunday vaziyatni anglatadiki, odam murakkab yoki salbiy holatdan obro' va qadr-qimmatini yo'qotmasdan, hatto ba'zan ijobiy natija bilan chiqib ketadi.

2. Etnografik ma'no- Rosa (atirgul) ramzi ingliz madaniyatida *rose* (atirgul) go'zallik, soflik, va ideallikning ramzi sifatida qaraladi. Atirgulning yoqimli hidi esa insonni ilhomlantiruvchi va poklikni tasvirlovchi obrazni ifodalaydi.

Madaniy qadriyatlar: Ushbu ibora ingliz jamiyatidagi "muvaffaqiyat va obro'ni saqlab qolish" qadriyatlarini aks ettiradi. Vaziyat qanchalik murakkab bo'lmasin, odam o'zini ijobiy ko'rsatishi mumkinligiga urg'u beradi.

3. Ingliz madaniyatida konteksti- bu ibora ko'pincha biznes, siyosat, yoki ijtimoiy munosabatlarda qo'llanadi. Masalan, biror odam mojaroli holatdan chiqib ketib, o'z obro'sini saqlab qolsa, u haqida "*They came out smelling of roses*" deyiladi.

4. O'zbek tilidagi ekvivalenti va qiyosiy tahlil- o'zbek tilida bu iboraga to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent yo'q, lekin yaqin ma'nodagi "yuzi yorug' bo'ldi, oqladi" kabilar misol bo'la oladi.

5. Tarixiy kelib chiqishi- *Atirgul* qadimda sof va ma'naviy poklik ramzi sifatida ko'rilgan. Shu sababdan, murakkab vaziyatlardan "atirgul hidiga burkanib chiqish" obrazli ifoda sifatida paydo bo'lgan. Ushbu iboraning kelib chiqishi XX asr boshlariga taqaladi "**Come up smelling like roses**" iborasining asl kelib chiqishi haqidagi ushbu ma'lumot Eric Partridge tomonidan ilgari surilgan va uning tushunchasi bu frazeologizmning dastlabki shakli vulgarcha boshlanganiga ishora qiladi. Partridgega ko'ra, ibora quyidagi to'liq shakldan kelib chiqqan: "**Fall into shit and come up smelling like roses.**"³ Bu ibora odatiy hayotiy vaziyatlarda yomon holatga tushib qolgan, lekin natijada har qanday ayblov va zarar yetmay, obro'si saqlanib qolgan odamni ta'riflash uchun ishlatilgan. Dastlabki shakli ingliz xalq tilida qo'polroq bo'lib, vaqt o'tishi bilan yumshatilgan va bugungi kunda odatda "**come out smelling like roses**" shaklida ishlatiladi.

Quyida fitonim komponentli frazeologik birliklarning qiyosiy tahlilini ko'rib chiqamiz:

№	Frazeologik birlik	Semantik ma'no	Etnografik xususiyat	Tilidagi ekvivalenti
1	Piyozning po'stidek bo'lib ketibdi	Ozib ketish	O'zbek madaniyatida piyozning po'stlog'i nihoyatda ingichka va yengil narsaning ramzi sifatida qabul qilingan. Bu ifoda insonning oriq yoki	Skin and bones

³ Christine Ammer, "The American Heritage dictionary of idioms" second edition, Houghton Mifflin Harcourt, Boston New York, Copyright © 2013 by The Christine Ammer 1992 Trust, p260

			nimjon holatini bildirish uchun qo'llaniladi.	
2	Somon-hashakning bozori bor -lola gulning xaridori bor	Dunyoda hamma narsaning o'z bahosi bor	Somon va hashak oddiy narsalarni, lola esa go'zallik va nafislikni ifodalaydi.	Every pot has its lid
3	Paint the lily	Make unnecessary additions to what is already complete	Lily guli ingliz madaniyatida go'zallik va mukammallik ramzi hisoblanadi. Bu ifoda qimmatbaho narsaga keraksiz qo'shimcha qilishni tanqidiy tasvirlash uchun ishlatiladi.	Kerakmas joyga qo'shimcha qilish
4	Grow like a weed	This means to grow quickly and is often used to describe children.	Weed (begona o't) madaniy jihatdan o'simliklar orasida tez o'sadigan, lekin nazoratsiz qoldiriladigan tur sifatida qaraladi.	Qo'zining bir kunda qirqqa chiqish, g'o'za o'sganday

Xulosa. O'zbek va ingliz tillarida fitonim komponentli frazeologik va paremiologik birliklarning tahlili ularning lingvokultural va etnografik xususiyatlarini yoritib beradi. Ushbu birliklar har bir millatning madaniy qadriyatlarini, tarixiy voqealari va hayotiy tajribalarini aks ettiradi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan semantik, etnografik va qiyosiy xususiyatlar shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklarning mazmunida xalqning dunyoqarashi va madaniy stereotiplari muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida frazeologik birliklar ko'proq neytral yoki ijobiy ma'no anglatadi, o'zbek tilida ular ko'pincha keskin baho beruvchi yoki tanqidiy xususiyatga ega. Bu esa, ikki madaniyatning til va tafakkuridagi o'ziga xosliklarni yanada chuqurroq o'rganish zaruratini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot tilshunoslik, etnografiya va madaniyatshunoslik sohalarida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, turli tillar o'rtasidagi madaniy va lingvistik muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu mavzuni boshqa tillar misolida kengroq o'rganish orqali milliy madaniyatlararo aloqa masalalarini yanada boyitish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arsentyeva, E.F. (2006). Phraseology and phraseography in a comparative aspect (on the

- material of Russian and English languages). Kazan: Kazan State University, p.172.
2. Christine Ammer, "The American Heritage dictionary of idioms" second edition, Houghton Mifflin Harcourt, Boston New York, Copyright © 2013 by The Christine Ammer 1992 Trust, p260.
 3. Damien Villers. (2021). Phraseology vs. Paremiology: Toward a Typology of Reconciliation, in Intercontinental Dialogue on Phraseology. 4, University of Bialystok, p.5.
 4. Гильмутдинова А.Р. Самаркина Н.О. Фразеологическая картина мира (на материале ФЕ с компонентом, относящимся к ФСП «Музыка», в английском и турецком языках). Международный научно-исследовательский журнал. Ч. 4. Филологические науки, 2016, №4 (46)
 5. Mirzayeva Aysu Baku State University, Z. Khalilov, 23, Baku, Azerbaijan. "Phytonymic Phraseology and Linguocultural Features of Paremiological Units" South Asian journal of social sciences and humanities. VOL 2, ISSUE 4, p83.